

## IZ HRVATSKE FILOZOFSKE BAŠTINE 18. STOLJEĆA: *DISERTACIJA JOSIPA ZANCHIJA*

LJERKA SCHIFFLER

*Institut za filozofiju, Zagreb*

UDK 19 Zanchi  
Izvorni znanstveni članak  
Primljen: 18. 4. 2006.  
Prihvaćen: 19. 7. 2006.

U još umnogomu neravnomjerno istraženom i stoga u cjelini neadekvatno vrednovanoj filozofijskoj djelatnosti u Hrvata 18. st., razdoblja prosvjetiteljstva, jedno od značajnijih mjesta i uloga pripada znanstveno-filozofijskom opusu Josipa Zanchija (Rijeka, 23. 8. 1710 – 1786), isusovca, profesora filozofije i teologije.<sup>1</sup>

Razdoblje je to koje karakteriziraju djela autora brojnih tezarija filozofijskih disciplina, priručnika, kompendija i kompilacija, ali i originalnih djela, posebice hrvatskih filozofa – latinista.

Studij filozofije, usustavljen na osnovi *Ratio studiorum*, usmjeren je prvenstveno na komentare Aristotela te nove struje prirodne filozofije i znanstvenih istraživanja (fizika, matematika, astronomija, medicina, fiziologija, psihologija i dr.), posebice utjecaje filozofa i znanstvenika europskog odje-

---

<sup>1</sup> Poslije završene gimnazije u Gorici i Beču, studija filozofije u Grazu (1729–1731), i teologije u Beču (1738/39) predaje Zanchi u Grazu retoriku i matematiku (1741), moralnu teologiju (1743), etiku i filozofiju na sveučilištu Theresianum u Beču (1749), a od 1753. do smrti teologiju.

Nove, dosad nepoznate i vrijedne bio-bibliografske podatke, sadržaj i analize filozofskih i prirodnoznanstvenih djela 18. st. donosi M. Korade, *Filozofska i prirodnoznanstvena djela profesora filozofije u 18. stoljeću*, »Vrela i prinosi«, sv. 18., Zagreb, 1990/91, str. 20–67 (o J. Zanchiju, str. 25–35). V. također Ž. Dadić, *Prirodnofilozofska gledišta Josipa Zanchija*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 57–58, 2003, str. 75–92; isti, *Egzaktne znanosti u Hrvata u doba prosvjetiteljstva*, Zagreb, 2004, str. 130–144; od ranijih djela navodimo: K. von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien 1890; Š. Jurić, *Jugoslavicae scriptores latini recentioris aetatis*, Zagrabiae, 1971; V. Bazala, *Pregled hrvatske znanstvene baštine*, Zagreb, 1978; M. D. Grmek, *Hrvatska medicinska bibliografija*, I, 1, Zagreb, 1955. (J. Zanchi, str. 182.)

ka – Njemačke, Engleske, Francuske i Nizozemske (R. Descartes, G. W. Leibniz, I. Newton, N. Malebranche, Ch. Wolff, P. de Cros, I. M. Verdries, W. J. Gravesande, J. Bernoulli i dr.), kartezijanaca i onih koji zastupaju stajališta ovima suprotna, u nastojanju za prevladavanjem kartezijanstva, okazionalizma i »harmonizma«.

Pitanjima koja uznemiruju filozofe i teologe bave se i prirodnoznanstvenici, fizičari, matematičari, psiholozi i fiziolozi.

Misaoni razvoj Zanchija, kako to pokazuju njegova djela s područja fizike, metafizike i filozofije, tekao je u znaku i recepciji mehanicističke slike svijeta i opće tematike epohe prosvjetiteljstva, čovjeka i ljudskog života, njegova ustroja i načela zakonitosti i determinističke udešenosti, samog odnosa duševnog i tjelesnog ustroja, duha i tvornosti, koji kao jedan od otvorenih i još neriješenih problema Zanchi ispituje, analizira i tumači.

Filozofijsko-znanstveni opus J. Zanchija koncentriran je na neke središnje probleme podudarne i srodne europskom duhovno-povijesnom razdoblju u kojemu on nastaje i kojemu korespondira. Izlaganje i recepcija Descartesove i Newtonove filozofije kako ih pretaču u stihove hrvatski filozofi – latinisti (R. J. Bošković, B. Stay i drugi)<sup>2</sup> opće su značajke i okvir, ali i osnova filozofske kulture i nastojanja na izgradnji vlastitih novih shvaćanja (primjerice je to originalni sustav prirodne filozofije R. J. Boškovića), filozofskih spoznaja i metoda kojima su europske usporednice bile poticajem i pobudom i za izgradnju vlastite svijesti i oblikovanje pravaca kulture. Jednom riječju, promjene su to obzora mišljenja kojem su pridonosili domaći mislitelji, sudjelujući u duhovnom dijalogu velike europske zajednice naroda. Opće filozofske teme pritom obrađuju i oni koji sami nisu filozofi, pjesnici, domaći autori filozofskog epa 18. stoljeća (I. Bizzaro, Đ. Rastić, R. Kunić), raspravljajući jednako o problemima učenja Arhimeda, Newtonove fizike ili Descartesove filozofije, o novom razvoju znanosti, fizike, medicine, astronomije, o principima i tajnama prirode, prirodnim silama, o čovjeku i svijetu. Znaci su to jednog od tri »epistemološka prijeloma« kako vjerodostojno i akribički utvrđuje i analizira u nekim svojim djelima povjesničar znanosti M. D. Grmek.<sup>3</sup>

Tom doprinosu domaćih filozofa i znanstvenika europskoj kulturi i znanosti pridružuje se i J. Zanchi. I on kao i niz drugih naših štovatelja i rasadnika mudrosti razdoblja prosvjetiteljstva, studira i predaje na stranim

<sup>2</sup> Lj. Schiffler, *Filozofija u XVIII. stoljeću, Hrvatska i Europa*, III. sv., *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII–XVIII. stoljeće)*, HAZU, Zagreb, 2003, str. 327–341.

<sup>3</sup> V. M. D. Grmek, *Prva biološka revolucija, Razmišljanja o fiziologiji i medicini XVII. stoljeća*, Zagreb, 1996.

sveučilištima, sudionik je novih tendencija i novovjekovnih promjena koje su zahvatile gotovo sva područja znanja u štovanju novog božanstva – znanosti. Manifestira se to njegovim žarištem interesa za dotad nepoznati pristup prirodi i čovjeku i njegovim tajnim zakonima, zanimanjem za spoznajnoteorijska pitanja vjere i razuma, odnosa osjetilnog i razumskog, osjetilne i razumske spoznaje, nužnosti i slobode, materijalnog i duhovnog, fizičkog i psihičkog, za fenomene i procese ljudske prirode, medicine tijela i uma, kauzalnosti i finalnosti, odnosa Boga i svijeta, iskustva, volje i nužnosti.

Svjedočeći o znanju i kulturi, erudiciji i živosti mišljenja, filozofska i teološka djela pisaca ovog i kasnijih razdoblja (J. Filipović, A. Jamometić, B. Zebić, B. Ribarović, P. Bujas, F. Lastrić, K. Bedeković i dr.) značajna su i kao svjedočanstvo preobrazbe studija filozofije i utiranje putova novovjekovnim znanstvenim teorijama, pisani u klimi dominantnih strujanja njutonovskih i antinjutonovskih ideja. Primjerice se to odnosi na teze isusovca K. Bedekovića Komorskog o sveopćoj filozofiji (traktat *Exercitatio philosophica in primam Newtoni regulam...*, 1758), na nov pristup prirodnoj filozofiji i uvođenje u ideje njutonizma. Tome se pridružuje i filozofsko djelo i djelovanje također isusovca F. Jambrehovića.<sup>4</sup>

Jedno od najvećih djela filozofije prirode pripada R. J. Boškoviću, suvremeniku Zanchijevu, »nova je vrst cjelokupne prirodne filozofije koja se u mnogo čemu razlikuje od dosadašnjih stanovišta i mišljenja«, riječima samog autora, R. J. Boškovića, iz njegove posvetne poslanice (*Teorija prirodne filozofije* iz I. bečkog izdanja) Kristoforu grofu De Migazzi, bečkom nadbiskupu. »U nju se«, nastavlja odmah dalje Bošković, »na zaista čudan način uklapaju i s njom slučajno povezuju neke od onih glavnih teorija koje se u ovo naše vrijeme najviše slave kao što je Leibnizova teorija o jednostavnim i neprotežnim elementima ili kao što su Newtonove sile...«.<sup>5</sup>

<sup>4</sup> M. Vanino, *Povijest filozofijske i teologijske nastave u isusovačkoj Akademiji u Zagrebu 1633–1773*, Zagreb, 1930; isti, *Isusovci i hrvatski narod*, I, Zagreb, 1969; II, Zagreb, 1987; Ž. Dadić, *Utjecaj newtonizma i heliocentričnih shvaćanja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. stoljeću*, Zbornik radova Prvog simpozija iz povijesti znanosti, Zagreb, 1978, 9–10; isti, *Povijest egzaktne znanosti u Hrvata*, I, Zagreb, 1982; isti, *Ruđer Bošković*, 1987; isti, *Hrvati i egzaktne znanosti u osvitu novovjekovlja*, Zagreb, 1994; F. Zenko, *Razvoj filozofije u hrvatskim isusovačkim učilištima i u djelima hrvatskih isusovačkih filozofa i filozofskih pisaca u 17. i 18. stoljeću*, u: *Isusovci u Hrvata*, Zagreb, 1992; I. Martinović, *Hrvatska prirodno-filozofska baština 18. stoljeća*, »Filozofska istraživanja«, 1–2, Zagreb, 1995, str. 3–43. O epistemološkim polazištima i metodološkim principima filozofije, v. D. Škarica, *Spoznaja i metoda u Ruđera Boškovića*, Zagreb, 2000.

<sup>5</sup> Usp. J. R. Bošković, *Teorija prirodne filozofije*, Zagreb, 1974. (dvojez. izd.), prev. J. Stipišić, str. X.

Istraživanje, traktati i ogleđi o prirodi, njenim zakonima, o čovjeku, sadrže kao jednu od značajnih komponenti (ujedno i dijela metafizike) i ključnu problematiku odnosa duše i njena djelovanja u tvarnosti, materiji, njihovoj razlici i o silama duše i njenih čina i samoj naravi. Filozofska razmišljanja o njenu porijeklu i funkcijama vezana su i uz odnos razuma i vjere. O naravi duhovne supstancije i tjelesne materije i njihovoj dvojakosti, porijeklu i naravi ideja, osjećaja, sudova i voljnih čina, polarizaciji mišljenja i htijenja i karakteru djelovanja, vladaju polemike i različita stajališta o samim zakonima njihove međusobne veze. Ideje europskog filozofskog stoljeća, njemačkog, francuskog i engleskog prosvjetiteljstva imaju veliki odjek i utjecaj i na teorije hrvatskih filozofa i znanstvenika koje ovi poznaju i s njima raspravljaju, prihvaćaju ili se od njih distanciraju, ali ih nastavljaju i ugrađuju u vlastite sisteme. Odnos bitka i mišljenja, materije i svijesti, duhovnih čina i tjelesnih gibanja i zakona po kojima se ta veza manifestira, bilo kao sloboda bilo kao nužnost, preostaju više kao predmet otvorenih pitanja negoli definitivni odgovori, zbog ograničenosti ljudske spoznaje. Kakvi su to zakoni spoja tijela i duše, koliko ih ima, postoji li mogućnost svodenja na neki opći, zajednički zakon i dr., narav odnosa sila duha i sila materije, veza reciprociteta i dr. »Smatram da to... razmatranjem i razmišljanjem o svemu što stoji s njima u vezi, nećemo nikada saznati«. Riječi su rasprave R. J. Boškovića o duši i Bogu<sup>6</sup> kao dodatku njegovog filozofskog djela, u kojem provodi reviziju nekih dominantnih novovjekovnih prirodnoznanstvenih ideja ili od njih odstupa (npr. Descartesa ili Leibnizove teorije prestabilirane harmonije ili Newtonova sustava), raspravljajući o spomenutom kompleksu pitanja.

Prvotno, bečko izdanje Boškovićeve *Teorije prirodne filozofije svedene na jedan jedini zakon sila koje postoje u prirodi* (*Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicum legem virium in natura existentium*, 1758), potom iduće, venecijansko izdanje 1763, u dodatku ima metafizičku raspravu »O duši i Bogu« (»Appendix ad Metaphysicam pertinens De Anima et Deo«). O njoj u svom pregledu čitava djela Bošković piše: »O dodatku koji spada u metafiziku istaknut ću samo to da tamo raspravljam o duši, i to prije svega koliko se duh razlikuje od materije, kakvu vezu ima duša s tijelom i kako je ostvaruje.«<sup>7</sup>

U svojoj filozofskoj i fizičkoj teoriji, u sklopu njegovog tumačenja prostora i vremena u funkciji njegove dinamističke atomistike i zakona sila,

<sup>6</sup> J. R. Bošković, op. cit., str. 252.

<sup>7</sup> *Synopsis totius operis*, J. R. Bošković, *Teorija prirodne filozofije*, op. cit., XXXVII.

Bošković raspravlja i o materiji i zakonitosti fizičkih fenomena, objašnjavajući njenu bit i narav, te načela djelovanja duhovne i tjelesne supstancije. Materiju i duh Bošković razmatra kao dva odjelita fenomena koji posjeduju vlastite sile i djelovanja, razlikujući i dvije vrste gibanja, lokalna i nelo-kalna, kao i dvije vrste operacija, osjećanje (*sensatio*) i mišljenje i htijenje (*cogitatio*), spoznaju ideja, karakterističnu za sile duše (ideje boja, okusa, mirisa, zvuka, boli). Dualizmom prirode i duha, determinizma i slobode, Bošković zastupa mišljenje o nezavisnosti psihičkog i fizičkog. Razlikuje tako i dvije vrste životnih djelovanja, jednu neslobodnih, izvana izazvanih, i drugu slobodno voljnih, unutarnjih, a to je područje duha (refleksija, sud, volja), materiji suprotstavljeno.

Odgovarajući na recepcijske poticaje (Leibniz, Newton) i polemike o nazivu i značenju duha, te odnosa duha i tijela, problem povezivanja, osjetilne i razumske, nadosjetilne spoznaje i Boškovićeva rasprava jedan je od odjeka spomenute recepcijske sudbine, u kojoj se odražavaju njegova ontološka, gnoseološka i psihološka shvaćanja.

Bošković analizira »commercium inter animam et corpus« raspravlja-jući o nekoliko vrsta zakona, među sobom različitih, i u tome odbacuje postavke Leibniz-Wolffove filozofske škole, navodeći aporije i objašnjavajući probleme kao što su, primjerice, sudbina duše poslije smrti tijela, pitanje sjedišta duše u epifizi (Descartes), navodeći kao svoj protuargument njenu dislociranost, te postojanje životnih funkcija i bez epifize, te problem postojanja vječnih i nepromjenjivih sila. Bošković se konačno pita kojim je to zakonima, da li nekim općim, moguće razriješiti taj problem. Zaključuje kako je odgovor u području nepoznatom ljudskom umu, ali taj zakon koji se odnosi na vezu tijela i duše on smatra različitim od materijalnog mehanizma. Za rješenje spomenutih problema smatra Bošković potrebnim poznavanje geometrijske znanosti. Jedan od primjera tog »vjenčanja metafizike s geometrijom« nalazimo u Kantovoj *Fizičkoj monadologiji* (»connubio geometriae cum metaphysica«).<sup>8</sup> Zakoni duhovnog, mentalnog, naime, bitno se razlikuju od onog fizičkog, tu ne važe zakoni akcije i reakcije, privlačenja i odbijanja (recipročnih sila) koji, međutim, vrijede za ustroj univerzuma.

Stojeći pod utjecajem ideja europskog prosvjetiteljstva, domaći mislitelji otvoreni su međutim i suprotnim stajalištima i novim strujanjima, na putu ka prevladavanju mehanicističke slike svijeta, kako tumačenja okazio-

---

<sup>8</sup> V. *Monadologia physica*, u: I. Kant, *Latinska djela*, Zagreb, 2000. (prev. Š. Selak, J. Talanga), str. 193.

nalista, tako i tzv. harmonista (sljedbenika Leibnizove teorije prestabilirane harmonije), i ideja opće determiniranosti.

U toj klimi, u duhu tradicije Leibniz-Wolffove filozofske škole i nove znanosti, Zanchi kao profesor promotor novoimenovanih doktora Bečkog sveučilišta, u suradnji s bečkom akademskom mladeži, 1748. g. piše svoju *Disertaciju o uzajamnom odnosu ljudskog duha i tijela (Dissertatio de mutuo commercio inter mentem humanam et corpus, Viennae, 1748)*, metafizička razmatranja u četiri poglavlja, kako ih sam naziva.

Interes, proučavanje i tumačenje ovog povijesnofilozofskog binoma karakteristični su i u domaćoj književnoj baštini od naših začinjavaca, srednjovjekovnog književno-refleksivnog toposa, sastavnice Marulićeva opusa, pa do tematike novijega razdoblja filozofsko-teološke spekulacije, jednako prisutne u europskom duhovnopovijesnom dijalogu od klasične antičke tradicije, srednje i novovjekovne humanističko-renesansne problematike, do 18. st. i dalje. Motiv *raspre između duše i tijela* ima u nas svoju povijest još od starih crkvenih prikazanja i hrvatskih prijevoda 15. stoljeća, *Viđenja svetoga Bernarda, Govorenja sv. Bernarda od duše osujene*, iz 16. st., *Razgovora meštra Polikarpa sa smrću*, prijevoda za čakavsko i kajkavsko područje, iz 14. i 15. st., a refleksije o naravi čovjekovoj, svrsi ljudskoga života, duši i njenu putu, smrti, sadržane u stihovima *Pavlinskog* kao i *Petrisova zbornika*, kontinuirano traju tijekom povijesti hrvatske književnosti. Bez obzira na to radi li se o originalnim djelima ili o prijevodima, ona svjedoče o prisustvu određenih sklopova ideja i skupina problema koji pripadaju općenito povijesti filozofijskoga mišljenja, a koji kao trajna misaona pozadina ostaju nešto više od samog književnog motiva ili teme prikladne za književnu obradu. U proznim i poetskim tekstovima religiozne kristološke inspiracije (znakovitih naslova *speculum salvationis, hrana nebeska, duševno blago, dušni vrt*), u štivima hrvatske književnosti 16–18. stoljeća, kako nabožnim tako i onim svjetovnim, bogoljubnim razmišljanjima i zbirkami mudrih rečenica, prisutna je refleksivna komponenta u kojoj je moguće raspoznati pozade filozofsko-teološkog mišljenja.

U baroknoj predstavnosti čovjeka kao slike božje, ne stvarne, nego njegove slike u čovjekovoj svijesti, duši, istraživanje ljudske duše postaje temom, kao što temom postaje i sam čovjek, u osnovi podijeljen na dva dijela, tijelo i dušu, dvije antagonističke sile i dva principa (dobro i zlo, grešnost, propadljivost i vječnost). Te se teme različito artikuliraju, kao refleksije pisca ili teološko-filozofska rasprava. U opusu pisaca baroknoga razdoblja reflektiraju se koncepcije ljudske i božanske prirode čovjeka kroz

neka opća mjesta teološke misli, kao što su toposi razgovora duše i tijela, odnos zemaljskog i duhovnog, kao slike dvaju poredaka, božanskog i ljudskog (*secundum Deum* i *secundum hominem*, prema augustinijanskoj doktrini) i duhovnosti kao čovjekove izvrsnosti. Biblijska povijest svijeta postaje primjerom povijesti čovjeka, podtekst psiholoških i etičkih refleksija o čovjekovu životu, prirodi dostojnoj čovjeka i zadatka njegova života na zemlji.

Primjerice, u književnim djelima pisaca sjevernohrvatskoga baroka uz korespondencije i očigledne uzore i idejne utjecaje različitih povijesnih zbilja (antičke, skolastičke, humanističko-renesansne) naći ćemo tragove domaćih i stranih tradicija mišljenja: tako primjerice mističko-asketske, patrističke, tragove skolastičkog aristotelizma te, posredno, izvore i odraze različitih filozofskih i religijskih struja mišljenja, tomističko-antropološke doktrine o čovjeku kao duhovnom biću i duši plemenitijoj od tijela, samom, pravom životu tijela (Juraj Habelić, Matija Magdalenić, Ivan Pergošić, Blaž Škrinjarić). U religiozno-mističkim aspektima, primjerice, posebno su tematizirana pitanja ravnovjesja osjetilnosti i razuma. Tako J. Habelić na jednome mjestu u svom djelu *Pervi otcza našega Adama greh* piše da tijelo bijaše podložno razumu, a osjetila su se ravnala po razumu, među tijelom i dušom bio je mir i pokoj.

U 18. stoljeću i J. Zanchi piše sa svrhom da dade vlastite odgovore na slična pitanja. Ovim djelom progovara on ujedno i o vlastitom poimanju same zadaće filozofije. Pozoran prema novim spoznajama prirodnih znanosti, preispituje on teze mehanicista i okazionalista, suprotstavljajući im se i čini zaokret od ovih smjerova, nalazeći proturječnosti, nedosljednosti i netočnosti u njihovim tezama i stavovima, po mnogo čemu ne slijedeći ni metodološki ni pojmovno-sadržajno njihove zaključke, koji ga ne zadovoljavaju.

Pitajući se kako shvatiti sam pojam duše i odnos duha i tvornosti, formu ovih supstancija, Zanchi je nezadovoljan, štoviše, i samim pitanjima i odgovorima znanstvenika i, kako ističe, njihovim »brkanjem stvari«, »prirodnih s umjetnima«. Na taj način on otvara kasnijim razdobljima područje proučavanja koje tek predstoji, objašnjenja i tumačenja spomenutih pojmova (tijela i duše), pitanjem o njihovoj naravi i određenju te odnosu zbivanja stvari u svijetu i ideja koje o njima imamo.

Nastojeći jednako oko »umna tumačenja ovih pitanja koja uznemiruju filozofe«, 1695. g. izlažući svoj novi sistem prirode i zajednice supstancija, njemački filozof i znanstvenik G. W. Leibniz raspravlja i o spomenutim pitanjima odnosa, odnosno sjedinjenja duše (duha) i tijela, pod utjecajem



nove mehanicističke znanosti o prirodi, ipak je naposljetku odbacujući, zaključuje: »... mislio sam da sam stigao u luku; međutim, kad sam počeo razmišljati o sjedinjenju duše i tijela, osjećao sam se kao da sam ponovno bačen na otvoreno more... nisam mogao pronaći nikakvo sredstvo da bih objasnio kako od tijela nešto prelazi u dušu ili *vice versa*, što pokreće dušu i tijelo«. <sup>9</sup>

Nastale u klimi europskog prosvjetiteljstva, Zanchijeve ideje i teorije korespondiraju s temeljnim epistemološkim filozofskim problemima koji se odrazuju na području metafizike, teologije, prirodnih i eksperimentalnih znanosti, sred oštih suprotstavljanja i polemika, različitih shvaćanja i stavova. Ona se vode oko pitanja o spoznaji i metodama znanstvene spoznaje prirodnog poretka svijeta, naravi i kvalitetama tvari, duha, apsolutnim i relativnim njihovim svojstvima, i njihovoj analognosti odnosno identičnosti, zavisnosti fizičkog i duhovnog svijeta, nadalje o materiji i njenoj sposobnosti mišljenja (J. Toland, D. Hartley, J. Priestley, J. Robison, D. Stewart, J. La Mettrie, N. Malebranche, J. d'Alembert, R. Bošković i dr.).

U djelima i raspravama o principima spoznaje ljudske prirode, o privlačnim i odbojnim silama materije, odnosu izvansubjektivne realnosti unutarnjih organsko-neuralnih i cerebralnih čuvstvenih mehanizama, čovjekova fiziološkog ustroja i psiholoških i kognitivnih mehanizama i objektivnih procesa, traga se za zadovoljavajućim odgovorima o toj zagonetnoj vezi. Nastojanje iznalaženja metoda prirodnih znanosti, spoznaje ljudskog duha i pojava, rezultira preispitivanjem principa ljudske spoznaje na kojima valja izgraditi i novu filozofiju. To je ujedno i naslov jednog od glavnih radova projekta stoljeća, »Enciklopedije«, kao sustava znanja J. d'Alemberta, »Essai sur les éléments de philosophie ou sur les principes des connaissances humaines« (1759). Uz pohvalu ljudskom duhu ne mimoilazi on ni povijest ljudskih pogrešaka u labirintu znanosti i tužnu sudbinu čovjekove znatiželje te ograničenost ljudske spoznaje. I on, kao i Leibniz, zaključuje kako posjeduje znanje da može odgovoriti na poteškoće mišljenja, ali mu nije dano znati odgovor. Nedokučiva je, naime, kako ističe, bit duha, kao i bit tvari.

U reakciji na teze kartezijanaca i leibnizijanaca, kritika i suprotstavljanja, posebno mjesto ima pitanje međusobnog djelovanja dviju različitih supstancija, poteškoće u razumijevanju ideje tijela, njegovih apsolutnih i relativnih svojstava, odnosa materije i naših ideja o njoj. Je li bit duha mi-

<sup>9</sup> G. W. Leibniz, *Izabrani filozofski spisi*, Zagreb, 1980, str. 215 (prev. M. Mezuljić).



sao, je li on postojan, kako primjerice prihvatiti da u snu duh ne misli, jesu li urođene ideje iste u svih ljudi, pa se čini upitnom sama istina ideja i osjetilnost, s druge strane, budući da i ona varira i nije u svih ista. Jednom riječju, ukazuje se potreba za pronalaženjem metoda pouzdanog znanstvenog znanja, sustava znanosti. U konačnici se zaključuje o nemogućnosti odgovora na ta i druga pitanja (smrtnosti, odnosno besmrtnosti duše, posebice odnosa tjelesnog i duševnog, sjedišta duše i dr., kao »jedne od himera stare i nove filozofije«, kako to ističe d'Alembert), uz sumnjive principe nove filozofije (Descartes, Malebranche, npr.), na granice zorne percepcije, ali i zdravog razuma (»razum samo pali zublju, vjera pomaže razumu«, piše d'Alembert u svom eseju).

Svoju raspravu o uzajamnom, tijesnom odnosu duše i tijela otpočinje Zanchi razmatranjem pitanja načina i mogućnosti djelovanja pokretne na nepokretnu supstanciju, tajne koju su pokušavali odgonetnuti brojni naraštaji mislitelja od najstarijih do modernog razdoblja (Galen, Ciceron, Plutarh, Descartes, Leibniz, Bernoulli i dr.). Odgovor na to Zanchi smatra važnim i korisnim, a ne jalovim i suhoparnim, a postojeća objašnjenja vrijednim ispitivanja, argumente nevjerodostojnima, posebice nezadovoljavajućim sistem slučajnih uzroka (okazionalisti na čelu sa slavnim N. Malebrancheom) i poimanja duše i tijela kao dviju nezavisnih supstancija. Zanchi nastoji pobiti i neprihvatljive dokaze o mehaničkim silama tjelesnih pokreta koji nastaju odjelito od duše (pristalice Leibniza).

Zanchi nadalje detaljno analizira duševne predodžbe, njihovo funkcioniranje, fenomene osjeta i ideja, želja i poticaja, dokazujući faktore međudjelovanja po sili jedinstva. On se dalje analitički pomnjivo bavi definicijama i razlozima uspostavljanja uzajamne međuzavisnosti fizičkog i duhovnog, te uzrocima, svršnim, tvornim i eficientnim, slažući se djelomice s Leibnizovim postavkama o prestabiliranoj harmoniji, o skladu, u granicama teorijskog dosega povijesno određenog vlastitim vremenom. Zanchi nalazi i slabe točke ovih sistema, posebice dualizma i jaza dva područja, pa i položaja i mjesta Boga i njegove predodređenosti kao prvog apsolutnog principa i mogućih reperkusija s obzirom na problem ljudske slobode i filozofskih objašnjenja psihofizičkih procesa i događanja. Ukazuje pritom na značenjsku neodređenost termina kojima se koristi u tumačenjima kako tjelesnih tako i duhovnih procesa, kao što su to narav, moć, privlačnost, odbojnost. Na isti način nastoji se osloboditi pritiska općenitih i neodređenih ideja, kako kaže, praznih riječi, čime se sve filozofski ne objašnjavaju pojave. Stoga će sam poduzeti analize i tumačenja problematike ljudske volje, pokretač-

kih sila tijela i duše, razumske sposobnosti, duha, moći mišljenja, preispitujući filozofske sisteme, teze o usklađenosti duševnog automatizma želja i opažanja te tjelesnog automata, funkcija i podudarnosti duhovnog i tvarnog automata. Pritom u cjelini ne podržava ni teoriju njihove podudarnosti ni autonomnosti, pozivajući se na iskustvene primjere.

Zanchi se naime u tome oslanja na argumente konačne nespoznatljivosti i sigurne spoznaje: »nama priroda duha nije tako poznata da bismo mogli sa sigurnošću tvrditi što on može, a što ne može. Znamo da je duh misleća supstancija (*substantiam cogitantem*), a ne znamo posjeduje li tu jednu moć«. <sup>10</sup>

Ograđujući se na taj način od posvemašnjega preuzimanja teza racionalne, također i empirijske psihologije i pobijajući u sebi proturječne argumente (postojanje duševnih moći neovisnih o tijelu, a također i tjelesnih, o duši neovisnih; mentalni procesi kao razlog organskih, a organski procesi kao razlog mentalnih), Zanchi se koristi svojom metodologijom nepreuzimanja općenitih i neodređenih iskaza filozofa. Otklanja on i prihvaćanje Božjeg uzroka protivnog momentu ljudske slobode i volje. I premda pritom prihvaća tezu po kojoj Bog usmjerava čovjekov duh prema općem i pojedinačnom dobru, Zanchi smatra kako on međutim ne isključuje čovjekovu mogućnost djelovanja otklanjanjem mehanicističke koncepcije dva po sebi različita automata u svemu unaprijed proporcionirana, harmonizirana jednom višom silom. On ide smjerom drugog rješenja između dva radikalna suprotstavljena stajališta, pripisujući duhu vlastitu djelatnu sposobnost (volja, ideje, utjecaj na tjelesnu materiju), uvodeći duhovno, ideju u tvarno, dopuštajući oduhovljenu formu i utjelovljenje duha, tragajući za iskorakom iz dvaju polova, racionalizma i empirizma.

Zanchijevom filozofskom svjetonazoru bliske su ideje zajedništva razumske spoznaje i vjere u otkrivanju istine, uzajamno djelovanje uma i osjetila, pa je u tom smislu razumljivo njegovo nastojanje prevladavanja kartezijskog dualizma duše i tijela, međusobne nezavisnosti njihovih funkcija.

Posebice ekstenzivno analizira Zanchi Leibnizove i Wolffove psihološke postavke o duši, načinu konstituiranja i funkcioniranja duševnih želja i predodžbi, gibanju čovjekove »tjelesne naprave«, obrazlažući shvaćanje o mehaničkim silama kao uzrocima tjelesnih i duševnih fenomena, odbacujući kao pogrešan njihov odnos, a ujedno i nedokaziv. Pritom dokazuje nedostatnost pojmova uzroka i učinka za razumijevanje njihove međuzavisnosti.

<sup>10</sup> J. Zanchi, *Dissertatio*, cap. III, I, str. 31.

Naime, smatra on, »priroda duha nije nam tako poznata da bismo mogli sa sigurnošću tvrditi što on može, a što ne može.«<sup>11</sup>

Zanchi prihvaća određenje duha kao misleće supstancije, ne međutim i potpuno naše znanje o toj njenoj sposobnosti. Štoviše, sveza (*connexio*) duše i tijela upućuje i na pretpostavku o postojanju i još neke druge sposobnosti, moći (*potentia*). Tu se nalazimo na području nesigurnosti, i u tome je, kako piše, i sam zbunjen, i nesiguran u tezu o dovoljnom razlogu te međuzavisnosti. Zanchi se tako razmimoilazi sa stajalištima svojih suvremenika, upozoravajući na proturječnosti njihovih postavki kojima zastupaju gledište o rascjepu tijela i duše, nalazeći slabe točke u principima mehanicističke teorije (»bez ovisnosti jednog o drugomu, nije moguće u jednome nalaziti dostatni razlog drugoga«<sup>12</sup>). Zanchi nadalje odbacuje i stajalište prema kojemu je u Bogu uzrok ideja u ljudskom umu (duhu): sposobnost duše za primanje ideja protivi se, upozorava Zanchi, po svojoj biti i naravi božanskoj predodređenosti ideja.

Ukazuje on i na niz pogrešaka teorije Ch. Wolffa (bit duše u njenoj je predodređenosti, moći predočivanja općeg, vanjsko načelo koje upravlja moću duše; dvojaka moć upravljanja, duše i Boga; nezavisnost duhovnih i tjelesnih promjena, opažanja, osjetilnih dojmova i razuma i dr.), suprotstavljajući im vlastite protuargumente. Slijedi i citira ideje onih modernih filozofa i znanstvenika koji pristaju na metode razumske spoznaje, principa neproturječnosti, razlikovanja znanstvene i niže spoznaje, rasprava o metafizici i religiji, fizici i matematici (P. de Cros, J. M. Verdries, W. J. Gravesande; ovaj potonji nizozemski je znanstvenik, iznimno važan za širenje Newtonove prirodne filozofije izvan Engleske).

Slijedeći strogost izvođenja determinističko–mehanicističkih teorija, udaljujući se prvenstveno od kartezijanskog stajališta o pasivnoj materiji, izvana pokretanoj, Zanchi u konačnici ostaje predstavnikom stoljeća prosvjetiteljstva. Misao humanista o unaprijed uređenom skladu (*harmonia praestabilita*) i finalnosti čovjeka i drugih bića<sup>13</sup> u modificiranim je vidovi-

<sup>11</sup> »Quid omnino gratis dicatur mentem ita influere in corpus posse, ut illud valeat ad motum determinare: mentis quippe naturam non ita perspectam habemus, ut certo nobis constet, quid ipsa possit, quidque non possit«, *Dissertatio*, cap. III, 1, str. 31.

<sup>12</sup> »Non enim sine dependentia unius ab alio, potest sufficiens ratio unius in altero contineri« (ib., str. 33).

<sup>13</sup> G. W. Leibniz, *Novi sistem prirode i zajednice supstancija kao i sjedinjenja duše i tijela* (prev. M. Mezulić), u: G. W. Leibniz, *Izabrani filozofski spisi*, Naprijed, Zagreb, 1980, str. 209–220; *O preestabiliranoj harmoniji*, ib., v. str. 220–223.

ma integrirana u Zanchijeve filozofske spekulacije o organizmu i njegovom psihofizičkom ustroju, o organskoj strukturi koja pretpostavlja unekoliko i božansko predoblikovanje. Pod utjecajem Leibnizove monadologije, učenja o materiji sukladne načelu aktivnosti, Zanchi razvija svoje gledište o životu duše, ostavljajući slobodan prostor psihički nesvjesnom kao i svjesnom, bližeći se u tome Leibnizovoj teoriji nesvjesnog.

S odmakom od strogo kartezijskog pristupa i biomehanicističkih koncepcija svog vremena, jaza između supstancijalne razlike duše (*res cogitans*) i materije (*res extensa*), Zanchi ipak duguje i Descartesovim shvaćanjima o funkcijama duše, ali ne i njene zasebne autonomije te radikalizacije i redukcije na neživ automat, kao i o organizmu-stroju i njegovim epistemološkim konsekvencijama.<sup>14</sup>

Stojeći među onim duhovima koji se nastoje osloboditi utjecaja kartezijanizma, svjesni ograničenosti egzaktnih spoznaja i isključivih razumskih argumentacija, nesigurni u pouzdane sustave i u ljudske motoričke ograničenosti, Zanchi ispituje i interferiranost duševnih djelovanja s osjetnim i vegetativnim funkcijama. U svojim analizama on je blizak podjednako animističko-vitalističkim pogledima biomehanicista, ali i objektivno-materijalističkim stajalištima te nekim teleološki usmjerenim nazorima. Zanchi se poziva i na bogatu višestoljetnu filozofsku, metafizičku, medicinsku i teološku tradiciju (od arapske, klasične grčke, srednjovjekovne, do novovjekovne), različitih i divergentnih tumačenja naravi, biti i svojstava tjelesne i duhovne supstancije, spekulacija o životu, duši i intelektu i dr. Jednom riječju, Zanchi u svojim metafizičkim i prirodnofilozofskim raspravljanjima traga za principima životnih sila imanentnih materiji ili onim skrivenim svojstvima shvaćenim više od mehaničkih sila, kao osnovom svog koncepta jedinstva dviju supstancija jednakopravnog djelovanja i njihova uzajamnog odnosa. Utoliko on ne može prihvatiti kao prihvatljivo rješenje mehaničko-fizičke nužnosti, što je u raskoraku s pojmom ljudske slobode volje, kao ni gledišta o utjecaju božanskog Tvorca na nju.

Zanchi zaključuje:

»Na taj dakle način tijelo utječe i djeluje na dušu i duša na tijelo, odnosno radnje obiju supstancija tako međusobno ovise da se s promjenom stanja, zgoda i radnji jednoga mijenjaju stanje, zgode i radnje drugog. Ići dalje ovdje nije moguće. Niti

<sup>14</sup> R. Descartes, *Meditacije o prvoj filozofiji, u kojima se dokazuje božja egzistencija i razlika između ljudske duše i tijela* (prev. T. Ladan), u: Edmund Husserl, *Kartezijske meditacije*, I, René Descartes, *Meditacije o prvoj filozofiji*, Zagreb, 1975, str. 203–209.

bi itko mogao prebaciti da na ovaj način teži i gori čvor od gordijskog još nije riješen... «.<sup>15</sup>

U svom distanciranju od teorije prestabilirane harmonije Zanchi polazi od pitanja na koja nastoji dati vlastite odgovore:

»I zaista, je li čovjek samim time što postoji, po tome što je nešto što se sastoji od duše i tijela, stvarno neodređen prema protivnim pokretima i za sve njih *iznutra* osposobljen, ili ne? Ako nije, i ako je tomu uzrok božanskoga predznanja: prema tome božansko predznanje tako vrijeda čovjekovu slobodu za tjelesne pokrete da je potpuno uništava. Ako pak čovjek jest *iznutra* neodređen prema svim pokretima, onda njegovo tijelo nije po naravi svojega mehanizma određeno da izvede stanoviti niz pokreta. Harmonisti se dakle moraju okrenuti nečemu drugom umjesto božanskom predznanju da bi sigurno odredili ljudsku slobodu što se tiče izvanjskih radnji.«<sup>16</sup>

Svoju raspravu Zanchi zaključuje dokazima kojima podupire vlastita uvjerenja u to kako brojne teorije ne rješavaju sam problem naravi i strukture odnosa, kako njegovih fizičkih, fizioloških i medicinskih vidova (od najstarijih tumačenja, Galenove teorije, do suvremenika Bernoullija i niza drugih), tako i pitanja vjerodostojnosti samih osnova i načela istraživanog odnosa.

U svojim se obrazlaganjima Zanchi oslanja na svoja fizička, metafizička i filozofska djela, nizom primjera koje argumentira širokim spektrom interesa, kao što je to problem ideja, duše, njena sjedišta, uloge i tijela pitajući za njihova različita značenja određenja i funkcija, te formulacija različitih doktrina (od Platona i Aristotela), problema supstancijalnosti materijalnosti, instrumentalizma, odvojenosti duše od tijela i dr., kroz provjeru filozofije i znanosti od antike, srednjega vijeka i skolastike, Augustina, Plutarha, Ci-

<sup>15</sup> »Ista igitur ratione corpus influit, et agit in animam, et anima in corpus, sive utriusque substantiae actiones ita ab invicem dependent, ut immutatis statu, conditione, et actionibus unius, alterius quoque status, conditio et actiones immutentur. Ulterius progredi hic non licet. Nec est, quod ullus objiciat, hoc modo nodum difficiliorem et plusquam gordium nondum esse solutum«, *Dissertatio*, cap. III, str. 79.

<sup>16</sup> »Et sane, vel homo reipsa existens, prout est unum aliquid constans ex anima et corpore, est ad oppositos motus *realiter* indifferens, atque ad eos omnes *intrinsicè* aptus, vel non? Si non, idque Divinae praescientiae causa: ergo Divina praescientia ita laedit libertatem hominis in motus sui corporis, ut eam prorsus evertat. Si autem homo est ad omnes motus *intrinsicè* indifferens: ergo illius corpus non est ratione sui mechanismi ad certam agendam motuum seriem determinatum. Alio ergo, quam ad Divinam praescientiam, se vertere debent *Harmonistae*, ut humanam libertatem quoad exteriores actiones in tuto constituent«, *Dissertatio*, cap. III, str. 50, 51 (potc. J. Z.).

cerona, teorije o tjelesnoj formi, nezavisnoj supstancijalnosti tijela, pa sve do kartezijanske dualističke, kao metafizičke teze koja se dugo održala kao teorijska osnova znanstvenih proučavanja živih tijela. Od klasične do novovjekovnih koncepcija, kako ih problemski obrazlaže Zanchi, postavljaju se kao filozofsko pitanje *zašto* i *kako* te dvije odjelite supstancije razumjeti u njihovu jedinstvu ljudskog bića? Budući shvaćeno jedinstvom, kako čovjek biva cjelinom dviju zbilja? Zanchi i sam traži rješenje, odgovor na ta pitanja. Jedan od modela koji ispituje Zanchi sadržan je u Leibnizovu pojmu *monade* i u svođenju tjelesnog na duhovnu supstanciju, nastavit će se i u kasnijim varijantama (teorija volje i predodžbe i njihova svođenja na forme tjelesnosti). Drugi je model sadržan u antičkoj doktrini tjelesnosti kao znaku duševnosti, kao njena vanjska manifestacija. Treći je model moguće razlučiti kao prihvaćanje spomenutih dviju supstancija u njihovu jedinstvu, kao jedne iste supstancije. Jedan od modela ili tipova takva shvaćanja razriješen je idejom duše i tijela kao manifestacije dvaju temeljnih atributa jedinstvene supstancije Tvoračkog Boga, mišljenja i protežnosti, te uspostavljanjem psihofizičkog paralelizma, što će se produžiti u nekim kasnijim psihološkim teorijama i postavkama. Ovima je moguće pridružiti također i doktrinu ili model tumačenja tijela kao oblika iskustva, prisutan posebice u modernoj fenomenologiji.

Odjeci prvih triju modela prisutni su i ugrađeni u Zanchijeva filozofsko-metafizička proučavanja spomenutog fenomena. On se, međutim, bavi i pitanjima o samoj naravi subjektivno – objektivnog djelovanja (odnosa) (unutarnja i vanjska priroda, osjetilnost, fiziološke funkcije ljudskih organa, različiti procesi, ali međusobno povezani, odnos determiniranosti, predodređenosti i mnogoobličnosti i dr.).

Valja reći kako već i otvaranjem brojnih pitanja i utvrđivanjem problema Zanchi širi njihov obzor. Ako i preuzima određene odgovore (primjerice pitanja spoznajne moći duše, ili skrivenih svojstava tijela, fenomen tjelesnih zbivanja, procesa koji nisu svi znanstveno i konačno u cjelini spoznati i definirani, fenomen uvećavanja ljudskih tjelesnih i duševnih sposobnosti i razvojnosti, tajne srca i duše), Zanchijeva metafizičko-filozofska rasprava, zasnovana i poduzeta iz njegova bavljenja idejom tijela i duha, tom vječnom zagonetkom naraštaja mislitelja, teologa i znanstvenika, traganja za spoznajom ljudskog bića u cjelini, otkrivanjem načina njihova funkcioniranja, ostaje aktualnom sve do novijih pravaca u filozofiji.

Problemi koje sagledava i na koje nastoji odgovoriti Zanchi u vlastitom povijesno određenom vremenu, ovisno o ukupnosti rezultata spoznaja filo-

zofije i znanosti, prisutni su i dalje kao jedno od otvorenih pitanja filozofije (problemi svodenja tijela na duh, ideju, problem intelekta i dr.).

Primjerenom opaskom čini se stoga Zanchijevo skromno priznanje o vlastitom neznanju, nepreuzetnosti mišljenja. Odgovor on tako ostavlja božanskoj moći spoznaje, ne ljudskoj: »Tko naime, posve razriješi ovaj problem, bit će veliki Apolon. Nama doista nikad nije palo na pamet laskati sebi kako ga sami možemo razriješiti (...) posve ga sagledati i o njemu dostojno govoriti nije moguće...«.<sup>17</sup>

Četvrtim dijelom svoje *Disertacije*, psihološkim, fiziološkim i medicinskim obrazlaganjem potkrepljuje Zanchi svoja prethodna dokazivanja, rezultatima znanstvenih spoznaja. Slika je to novih učenja biologije, znanja o procesima životnih gibanja, medicinsko-psihološkim duševnim procesima, teorijskim tumačenjima tjelesnih sokova, živčevlja i dr., središta duše, duše koja misli, analiza i pitanja koja postavlja njegovo doba.

O čovjeku najposlije Zanchi ovom svojom raspravom misli i sudi kao o totalitetu njegovih funkcija, sposobnosti, želja, razumskog, umstvenog i osjetilnog, svjesnog i nesvjesnog, tvarne i duhovne pojave, u svoj punini, »obavijenoj tolikom tminom i najzagonetnije tajne prirode« (*inter obscurissima naturae arcana*). Antropocentričko-teleološko stajalište Zanchijevo poklapa se s onim R. J. Boškovića koji se u svojoj prirodnoj filozofiji ne zadovoljava finalnim uzrocima,<sup>18</sup> jednako tako uvjeren u ograničenost i nesavršenost ljudske spoznaje, dakle i znanosti. I on zaključuje kako sve mnoštvo problema »nadilazi sve snage ljudskog duha« (»vires omnes humanae mentis excedat«).<sup>19</sup>

Pitanja koja Zanchi postavlja u određenom duhovnopovijesnom obzoru i na njih nastoji pružiti i nove odgovore nisu ni do danas konačno apsolvirana. Predmet je to i suvremene znanstvene spoznaje, pitanja na koja nastoji odgovoriti moderna prirodna znanost, biologija, medicina, fizika, i društvena znanost, filozofija znanosti i epistemologija. Tijelo kao biološki

<sup>17</sup> »Qui eundem plane expederit, blandiremur; magnus erit Apollo. Nobis certe ne in mentem quidem unquam venit, ut eundem nos penitus expeditum dare posse nobis...«, *Dissertatio*, cap. IV, 3, str. 79, 80.

<sup>18</sup> »Meni se prije svega nije nikada sviđalo, i neće mi se nikada sviđati, upotreba finalnih uzroka u istraživanju prirode... Mi naime ne možemo upoznati sve savršenosti, jer mi ne sagledavamo unutarnju bit stvari, već samo spoznajemo neka vanjska svojstva, pa i cilj koji je Tvorac prirode mogao postaviti i postavio dok je stvarao svijet ne možemo vidjeti ni posve spoznati«, J. R. Bošković, *Teorija prirodne filozofije*, op. cit., str. 56.

<sup>19</sup> J. R. Bošković, *Teorija prirodne filozofije*, op. cit., str. 176.



organizam, ljudska vrsta, ljudski život, duh i duša, kompleksnost njihova funkcioniranja i međudjelovanje još kriju i svoje nepoznanice – Zanchijeve su to primjedbe o skrivenim tajanstvenim odnosima, o nesavršenoj ljudskoj spoznaji. Ni moderna se znanost ne zadovoljava jednostavnim i razložitim objašnjenjima, naslijeđenim od kartezijanskih ideja o spoznaji i istini. I nadalje ostaju područja nesigurnosti, nejasnoća i proturječnosti u objašnjenjima pojava i zbivanja neshvatljivih ljudskom umu. Područje gdje se brišu granice znanstvenog i neznanstvenog uključuje prožimnost empirijskog i racionalnog, organskog i neorganskog, svijesti i nesvjesnog, očituje paradoksalnost znanstvenih teorija. Ni metafizičke pretpostavke znanstvene spoznaje, kako ih sagledava J. Zanchi, ne isključuju primjerice u cijelosti ideju univerzalnog determinizma. Zanchijeve, kao i Boškovićeve teorije i spekulacije ostaju tako trajnim doprinosom ideja modernoj znanosti.

Zanchijeva metafizička filozofska rasprava i Boškovićeve teorije prirodne filozofije u svojoj cjelini ostaju prilozi temeljno filozofijskog diskursa novovjekovne znanosti, i metafizike i prirodnih znanosti, kao otvoreni putevi, kažimo putokazi k mogućim rješenjima u ozračju novih kompleksa i pojmova mišljenja vlastitoga i nadolazećih stoljeća.

## IZ HRVATSKE FILOZOFESKE BAŠTINE 18. STOLJEĆA: *DISERTACIJA JOSIPA ZANCHIJA*

### *Sažetak*

Značajke prirodnofilozofskog i znanstvenog opusa Josipa Zanchija (1710–1786), isusovca i profesora filozofije i teologije, retorike i matematike, u Grazu i Beču, utvrdila je i analizirala (ne baš obilato niti iscrpno i cjelovito) domaća i strana historiografija. Odnosi se to ponajprije na njegova djela iz područja fizike, filozofije, logike i metafizike.

U središtu ovog razmatranja Zanchijeva je metafizička filozofska rasprava *Disertacija o uzajamnom odnosu ljudskog duha i tijela* (*Dissertatio de mutuo commercio inter mentem humanam et corpus*, Viennae, 1748). Sadržajno-tematski i problemski ona čini jednu od značajnih sastavnica europske filozofije prosvjetiteljstva koja doživljava u svoje i kasnija razdoblja iznimnu recepciju. Sudbina te recepcije očituje se u različitim stajalištima, tendencijama, pa i polarizacijama mišljenja (empirizam, racionalizam, deterministički mehanicizam, okazionalizam, harmonizam), kojima se pridružuje i Zanchijeva rasprava, kao i kasnija Boškovićeve *O duši i Bogu*. Zamjetnom filozofskom kulturom, poznavanjem starijih i novijih ideja, analizira on brojna pitanja i probleme: naravi i značenja duha i materije, tvornosti, odnosa psihičkog i fizičkog ustroja čovje-

ka i prirode, funkcioniranja osjetilnog i razumskog, slobodne volje i nužnosti, ljudske spoznaje, ali i osvrte na rezultate novih otkrića u znanosti (fizika, matematika, medicina) i u filozofskim teorijama (Descartes, Leibniz, Wolff, Newton, Malebranche i dr.). *Disertacija* je ogledalo njegova nastojanja za prevladavanjem i odbacivanjem kartezijskog dualizma, podvojenosti mentalnog i tjelesnog automatizma, dviju međusobno nezavisnih supstancija i teorije prestabilirane harmonije, te ukazivanje na proturječja, nedosljednosti i neodrživosti spomenutih teorija. Zanchijevo obrazlaganje i dokazivanje uzajamnosti psihofizičkog djelovanja nije lišeno duga spram tradicionalnih rješenja, ali nije ni zatvoreno prodoru novih ideja i hipoteza. Uvjeren u ograničenost i nesavršenost ljudske spoznaje, spomenuti odnos Zanchi vidi kao jedno od otvorenih pitanja mišljenja njegova vremena, ali ono se produžuje u filozofijskom diskursu današnjeg vremena, ostajući tako jednim od priloga svagda aktualnoj povijesti mišljenja.

## AUS DEM KROATISCHEN PHILOSOPHISCHEN ERBE DES 18. JAHRHUNDERTS: DIE *DISSERTATIO* VON JOSIP ZANCHI

### *Zusammenfassung*

Die Merkmale des naturphilosophischen und wissenschaftlichen Opus von Josip Zanchi (1710–1786), Jesuit und Professor der Philosophie, Theologie, Rhetorik und Mathematik in Graz und Wien, wurden von der in- und ausländischen Historiographie erfasst und analysiert (wenn auch nicht gerade ausgiebig, noch aber gründlich und umfassend). Dies bezieht sich vornehmlich auf seine Schriften aus den Bereichen Physik, Philosophie, Logik und Metaphysik.

Im Mittelpunkt dieser Untersuchung steht Zanchis metaphysische philosophische *Dissertation über den gegenseitigen Bezug zwischen menschlichem Geist und Körper* (*Dissertatio de mutuo commercio inter mentem humanam et corpus*, Viennae, 1748). Inhaltlich-thematisch sowie hinsichtlich der Problemstellung ist diese Schrift ein wesentlicher Bestandteil der Philosophie der europäischen Aufklärung, die unter den Zeitgenossen, aber auch später eine außergewöhnlich rege Aufnahme fand. Das Schicksal dieser Rezeption offenbart sich in unterschiedlichen Standpunkten, Tendenzen, aber auch polarisierten Denkhaltungen (Empirismus, Rationalismus, deterministischer Mechanizismus, Okkasionalismus, Harmonismus), denen sich auch Zanchis *Dissertation* anschließt, ebenso wie zu einem späteren Zeitpunkt die Schrift Ruđer Boškovićs *O duši i Bogu* (*Über die Seele und Gott*). Geprägt durch eine herausragende philosophische Kultur und die Kenntnis sowohl älteren als auch neueren Gedankenguts analysiert Zanchi zahlreiche Fragen und Problemstellungen: Wesen und Bedeutung von Geist, Materie und Schöpfung; das Verhältnis zwischen der psychischen und physischen Struktur von Mensch und Natur; das Funktionieren des Sinnlichen und des Vernunftmäßigen; der freie Wille und die Notwendigkeit; menschliche Erkenntnis. Ebenso nimmt er zu neuen Erkenntnissen in der Wissenschaft (Physik, Mathematik, Medizin) wie auch in den philosophischen Theorien von Descartes, Leibniz, Wolff, Newton, Malebranche u.a. Stellung.

Zanchis *Dissertation* zeugt vom Bemühen des Autors, den cartesianischen Dualismus, die Aufteilung in einen mentalen und physischen Automatismus, die Trennung zweier voneinander unabhängiger Substanzen sowie die Theorie der prästabilierten Harmonie zu überwinden und hinzuweisen auf Widersprüche, Unstimmigkeiten und die Unhaltbarkeit der erwähnten Theorien. Zanchis Erläuterungen und Nachweis der Wechselwirkung von Psyche und Körper ist ohne Weiteres traditionellen Lösungsvorlagen verbunden, ohne sich jedoch vor dem Andrang neuer Ideen zu verschließen. Zanchi ist überzeugt von der Beschränktheit und Unvollkommenheit menschlicher Erkenntnis und betrachtet das erwähnte Verhältnis als eine von vielen offenen Fragen im Denken seiner Zeit. Diese Frage dauert jedoch bis in den philosophischen Diskurs unserer Tage fort und stellt so einen Beitrag zur stets aktuellen Geschichte des Denkens dar.